

LIČNOST I PROSVJETITELJSKI RAD SVETOG PETRA CETINJSKOG

Saša MILIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Studijski program za pedagogiju,
Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: sasamilic@ac.me

SAŽETAK

Cilj ovog naučnog rada bio je da se istraži presudan doprinos Petra I Petrovića Njegoša (kasnije kanoniziran pod imenom Sveti Petar Cetinjski) na državni, civilizacijski i građanski razvoj crnogorskog društva, kao i da se sagledaju veze i uticaji drugih država na istorijski trenutak u kome je Petar I vladao. U ovom radu smo koristili istorijsko-pedagoški metod istraživanja. Činjenice potrebne za interpretaciju značaja, misli, ideja, ličnosti i društveno-istorijskih i kulturnih prilika u Crnoj Gori u doba Svetog Petra Cetinjskog utvrđene su istorijskom metodom.

Ključne riječi: Sveti Petar Cetinjski, Crna Gora, prosvjeta, štamparija, poslanice, pjesme, zakonik

LA PERSONALITÀ E L'OPERA PEDAGOGICA DI SAN PIETRO DI CETINJE

SINTESI

Con il presente saggio si intende esaminare il contributo decisivo che Petar I Petrović Njegoš (in seguito venne santificato con il nome di San Pietro di Cetinje) ebbe sullo sviluppo statale, civile e civico della società montenegrina, nonché analizzare i legami e gli ascendenti di altri stati sul momento storico in cui governò Petar I. Nel contributo abbiamo utilizzato un approccio di ricerca storico-pedagogico. I fatti necessari all'interpretazione dell'importanza del pensiero, delle idee, della personalità e delle occasioni storiche, sociali e culturali in Montenegro all'epoca di San Pietro di Cetinje sono stati presi in considerazione con un approccio storico.

Parole chiave: San Pietro di Cetinje, Montenegro, istruzione, tipografia, scritti, poesie, codice

UVOD

Sveti Petar Cetinjski višestruko je važna i interesantna ličnost za istoriju Crne Gore: kao duhovni narodni vođa, diplomata, patriota, vojskovođa, kulturno-prosvjetni radnik i pjesnik. Govorio je nekoliko stranih jezika (ruski, italijanski, njemački, a mogao se još služiti engleskim i francuskim jezikom). Pokazao je veoma izražen interes za bogoslovlje i prirodne nauke, kao i za istoriju i geografiju. Dovoljno je baciti letimičan pogled na sadržaj literature u njegovoj probranoj biblioteci. Klasične pisce imao je u prevodu: Ezopa na ruskom, Vergilija na njemačkom, Polibija na francuskom. U svojoj biblioteci pored ostalih knjiga, imao je: Šekspira, Vilanda, Bifona i Voltera. Pored crkvenih knjiga imao je priličan broj istorijskih i geografskih djela i putopisa, nešto naučnih djela, nešto filozofskih i čisto književnih. Posjedovao je priličan broj rječnika i gramatika stranih jezika i drugih pomoćnih knjiga. Svaki slobodan trenutak, mada ih je teško stvarao, koristio je za svoje lično usavršavanje, uzdizanje na duhovnom planu. Vrijeme provedeno uz knjigu nikad nije smatrao izgubljenim ni uzaludno potrošenim (Mihailović, 1975, 33).

Osnovna svojstva njegova kao političara i državnika – pravovremeno upoznavanje glavnih momenata date situacije u kojoj je sve njih trebalo ocjenjivati po međusobnoj vezi, realizam u utvrđivanju mogućnosti za nove korake, strpljivost, istrajnost i taktičnost u radu na ostvarivanju zamišljenih ciljeva – dolazila su, postupno do potpunijeg izražaja. I na samrtnoj postelji on je mislio na Crnu Goru i Brda i svoj narod. Žalio je što nije mogao više učiniti, što nije više postigao.¹ Umro je 18. oktobra 1830. godine na Cetinju. Zadnje trenutke svoga života proveo je u Cetinjskom manastiru, dajući glavarima potrebna uputstva i razgovarajući sa njima (Pavićević, 2004, 167).

Svojim radom i svojim djelom Sveti Petar Cetinjski bio je veoma zapažen i na južnoslovenskim i na evropskim prostorima. Stranci koji su posjećivali Crnu Goru i imali prilike da ga upoznaju o njemu su rekli sljedeće: „On je najveći čovjek kojega je rodila Crna Gora“ (Delari) „Čovjek od duha“ (Gote). „Upravlja Crnom Gorom s osobitom pameću i brani je s neustrašivom hrabrošću“ (Marmije). „Čovjek jakog duha i vrlo čvrstoga karaktera“ (Napoleonov maršal Marmon). „Petar I Petrović je bio za ovu malu brdsku zemlju što je Petar I bio za Rusku imperiju“ (Marmije). Jedan anonimni putopisac ostavio je zapisano: „Jezik ilirski govori savršeno, i mnogo se trudi da ga u čistoti njegovoj njeguje. Govori ga takvom elegancijom i tako čisto kao da je Rimljanin ili Toskanac [...]“. I drugi, takođe nepotpisani, pisci kazali su i zabilježili o Svetom Petru Cetinjskom: „I stasom i oblikom on je najljepši čovjek u cijeloj zemlji. Vladika živi veoma skromno [...] niti je razmetljiv, niti izdašan“. Viala de Somijer, pukovnik francuske vojske u Boki Kotorskoj bio je njegov protivnik, ali i pregovarač, zabilježio je sledeće: „On mnogo voli kulturu za koju je učinio najveće napore, ali on se tuži i žali da se njegov narod pokazuje

1 Njegove riječi su bile: „[...] Da mi bi da vidim svoj narod smiren i složen, pa da zadovoljno sklopim oči i da mi duša iz grudi pjevajući izleti i da mi se vid ugasi opijen njihovim velikim kola narodnih po poljanama. I ne dočekah da vidim školu sazidanu i djecu sa knjigama kako se oko učitelja skupljaju. Veliki je rad valjalo započeti, ali zla ovoga svijeta jača su od mojih sila i ne stigoh ni do sredite puta. Preda mnom je obronka u koji mi propada tijelo, a put je onaj još naprijed, ne vidim ga ali znam da je tamo [...].“ (Vuković, 1963, 517)

suviše privezan starim običajima [...]. On je uvijek volio umjetnosti, u svojoj mladosti posvetio se mehanici, čije je zakone studirao [...]“². Viala de Somijer je još zabilježio: „[...] da se rodio da bude vojnik, bio bi možda drugi Skenderbeg“ (Lekić, 1985). I ljudi naših prostora divili su se Svetom Petru Cetinjskom. Kada je Viala de Somijer upitao guvernadura Vukolaja Radonjića: „otkuda toliko uticaj i vlast vladčina u Crnoj Gori, Radonjić je odgovorio. Vladika Petar svojim ponašanjem, radom i zaslugama osvojio je za sebe i zadobio duše svih Crnogoraca“. Kada se zna da je guvernadur Radonjić bio jedan od najvećih protivnika vladčininih, njegove naprijed navedene riječi u toliko su karakterističnije i značajnije (Popović, 1928). Značajno je istaći i to da su ga mnoge značajne južnoslovenske ličnosti, kao što su Vuk Stefanović Karadžić, Sima Milutinović i dr., veoma cijenili i poštovali (Popović, 1977).

Ovaj rad predstavlja istorijsko-pedagoško istraživanje. Činjenice potrebne za interpretaciju značaja, misli, ideja, ličnosti i društveno-istorijskih i kulturnih prilika u Crnoj Gori u doba Svetog Petra Cetinjskog utvrđene su istorijskom metodom. Sagledali samo dostignuća i drugih relevantnih naučnih disciplina (filologije, etnologije, sociologije i dr.). Kao osnovni izvori u ovom istraživanju korišteni su: pisma, poslanice, pjesme, Zakonik i ostala originalna dokumenta. U samom radu nastojalo se što više osloniti i povezati sa arhivskom građom, te je u tu svrhu proučeno i analizirano više od petsto pisama i poslanica Svetog Petra Cetinjskog, Zakonik Svetog Petra Cetinjskog i devetnaest njegovih pjesama. U toku prikupljanja podataka za ovu studiju korišćeni su knjižni fondovi sljedećih ustanova: Centralna narodna biblioteka „Đurađ Crnojević“, Cetinje, Arhiv Crne Gore. Cetinje, Arhiv Cetinjskog manastira, Cetinje, Narodna biblioteka „Božidar Ljumović“, Podgorica, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica i Arhiv manastira Ostrog, Ostrog. Pored izvorne građe, koristili smo i relevantnu istorijsku, pedagošku i pravnu literaturu.

KRATAK ŽIVOTOPIS SVETOG PETRA CETINJSKOG

Sveti Petar Cetinjski (Njeguši 8. 11. 1748 – Cetinje 18. 10. 1830) – crnogorski mitropolit i gospodar od 1784. do 1830. godine. Rođen je na Njegušima septembra mjeseca 1748. godine.² Poticao je iz porodice Marka i Marije Petrović. Zasluga za odabir Svetog Petra Cetinjskog, za potencijalnog vladara i mitropolita crnogorskog, pripada mitropolitu Crnogorskom Savi. Sa vladikom Danilom (1696) tron Crnogorske i Skenderijske mitropolije postaje nasljedan u kući Petrovića, prelazeći uglavnom sa strica na sinovca. Danila je naslijedio Sava zatim Vasilije, a njih Petar I i Petar II, koji su teokratski upravljali Crnom Gorom (Popović, 1977, 342). Crnom Gorom s kraja 18. i početka 19. vijeka i dalje je vladala plemenska organizacija. Kompleksan sistem bratstava i klanova, nakon nekoliko vjekova konstantnih unutrašnjih sukoba, oformio je jasnu teritorijalnu podjelu na 4 nahije

2 Čini se neophodnim da u ovom uvodnom djelu razjasnimo jednu terminološku nedosljednost ovoga rada, naime, radi se o tome da se u radu upotrebljavaju tri imena i to: Petar I Petrović Njegoš, vladika Petar i Sveti Petar Cetinjski. Ta terminološka nedosljednost nastala je zbog toga što sam kontekst zahtijeva nekada upotrebu jednog, nekada drugog, a nekada trećeg imena. Od posvećenja Petra I 1834. godine u svim crkvenim dokumentima prisutno je ime Sveti Petar Cetinjski, te se i mi u ovom radu najčešće opredjeljujemo za to ime.

i 7 Brda. U tom vremenskom periodu vladala je plemenska organizacija (Luković, 2014). Osnovno školovanje Petar je dobio u manastaru Pod Lastva u Boki Kotorskoj. Kada je 1765. godine mitropolit Vasilije Petrović, dominantni pomoćnik mitropolita Save, otputovao po treći put u Rusiju, odveo je sa sobom i jerođakona Petra na školovanje. Ali, poslije smrti mitropolita Vasilija (1766. godine) jerođakon Petar prekinuo je školovanje u Rusiji i vratio se u Crnu Goru gdje ga je mitropolit Sava rukopoložio u čin jeromonaha. Nešto kasnije Petar I je imenovan za arhimandrita. Poslije smrti mitropolita Arsenija Plamenca, koji je od smrti mitropolita Save do svoje smrti 1784. godine, bio jedini vladika u Crnoj Gori, narodni glavari su donijeli odluku da se arhimandrit Petar zavlađi. U oktobru 1784. godine zavlađio se i odmah poslije zavlađičenja preuzeo je na sebe inicijativu u političkim pitanjima (Tomović-Šundić, 2008). Nakon zavlađičenja Petar I odlazi u Rusiju, no vrlo brzo biva protjeran iz nje uz sumnju u njegovu odanost carskoj Rusiji. Dok je vladika boravio u Rusiji, Crnu Goru je napao skadarski vezir Mahmut-paša Bušatlija. Tom prilikom osmanska vojska je prodrla do Cetinja, zapalila Cetinjski manastir, uništila mnoge kuće i nametnula Crnogorcima plaćanje poreza. Nakon povratka, Petar I se posvetio sređivanju unutrašnjih prilika u svojoj zemlji i pripremama za novi rat sa Osmanlijama. Rat Habsburške monarhije i Ruske Carevine protiv Osmanlija izbio je 1787., odnosno 1788. godine i Petar I se odazvao pozivu oba dvora da Crnogorci uđu u rat. Ovaj rat nije imao povoljnog ishoda kako po Crnogorce tako ni po hrišćansku koaliciju koji su sklopili nepovoljan mir sa Osmanlijama u Jašiju 1791. godine. Tokom ratnih operacija dolazilo je do napetosti između Petra I i austrijskih predstavnika, uslijed njihove otvorene podrške guvernaduru Jovanu Radonjiću.

Ipak najveću opasnost po Crnu Goru i dalje je predstavljao Mahmut-paša Bušatlija. Crna Gora je bila smetnja ambicioznom skadarskom paši koji je težio pacifikaciji svojih posjeda prije sprovođenja u djelo svojih namjera kreiranja značajnije pozicije u Osmanskom carstvu. Do presudnih bitki sa skadarskim pašom došlo je 1796. godine na Martinićima i Krusima. Osmanlije su u obje bitke poraženi, a u bici na Krusima, poginuo je i Mahmut-paša. Ove pobjede dovele su do proširenje Crne Gore na brdska plemena Bjelopavlići i Piperi. Takođe Petar I iskoristio je pobjednički zanos da uspostavi državne institucije. Vladika Petar I je nekoliko puta pokušao da Boku pripoji Crnoj Gori. Prvi put 1797. godine, nakon što je Napoleon ukinuo Mletačku republiku, vladika Petar I je sa Crnogorcima zauzeo Budvu (tada dio provincije Boka), ali je ubrzo morao da se povuče jer je mirom u Kampoformiju iste godine, Boka pripala Austriji. Na poziv Rusije, Crnogorci su po drugi put ušli u Boku, a zajedno sa Bokeljima i Rusima učestvovali su u ratnim operacijama protiv Francuza, kako u Boki tako i u okolini Dubrovnika. Nakon Napoleonovog poraza u Rusiji 1812. i poraza od Evropske koalicije 1813., Petar I je septembra 1813. godine po treći put poveo Crnogorce u Boku. U ovim operacijama Francuzi su istisnuti iz svih mjesta u Boki osim Kotora, koji se držao do decembra kada su se francuske snage predale. Rezultat ovih operacija bilo je proglašenje ujedinjenja Crne Gore i Boke u Dobroti 29. 10. 1813. godine. Ipak na Bečkom kongresu velike sile su odlučile da Boka pripadne Austriji. Rusija nije podržala crnogorski zahtjev da Boka ostane u njenom sastavu, pa je ruski car Aleksandar I zatražio vladike da Crnogorci ne prave probleme austrijskim trupama. Petar I i Crnogorci su po treći put bili prinuđeni da se povuku iz Boke (Pavićević, 2004).

Period vladavine Petra I nakon 1815. godine obilježile su gladne godine i nezavidna situacija posebno nakon prekida isplaćivanja ruske godišnje pomoći. Jedini veći uspjeh do kraja njegove vladavine postignut je 1820. godine kada je u Morači poražena vojska bosanskog Džalaludin paše koju je predvodio njegov delibaša. Nakon ove pobjede plemena Morača i Rovca ulaze u sastav Crne Gore.

U spoljnoj politici Petar I se uglavnom oslanjao na Rusiju, mada je i sa njom imao gorkih iskustava. Iz Rusije je protjeran 1785. godine, a najbolji odnosi između Ruske Carevine i Crne Gore bili su za vrijeme cara Pavla I (1796–1801) koji je Crnoj Gori redovno isplaćivao godišnju pomoć, a nakon pobjede na Martinićima i Krusima, car Pavle je odlikovao Petra I Ordenom Aleksandra Nevskog I stepena. Vladika Petar I pokušao je da se približi Francuzima 1803. godine, što je izazvalo zabrinutost u Petrovgradu. Zastupljeno je bilo mišljenje da je Petar I smetnja ruskom uticaju i nakon 1803. godine krenuli su napadi. Prvo je ruski Sinod optužio crnogorskog vladiku da je zanemario crkvene poslove, a potom je iz Rusije poslat grof Marko Ivelić da uhapsi vladiku i da ga sprovede u Rusiju, gdje ga je čekala internacija u Sibir. Spor je riješen otvaranjem ruskog konzulata u Kotoru 1804. godine koji je, između ostalog, imao za cilj i da ispita optužbe o Petru I. Tek dolaskom na prijesto cara Nikolaja I 1825. godine, Rusija je ponovo počela da isplaćuje finansijsku pomoć Crnoj Gori. Posljednje godine života vladika je proveo isključivo na Cetinju. Tu je uz pomoć sekretara Sima Milutinovića Sarajlije pojačao prepisku s ruskim vladarem i carskom vladom. Takođe vršio je sve neophodne pripreme za osiguranje vlasti svom nasljedniku. Krajem oktobra 1830. godine Petar I se razbolio. Pred prisutnim glavarima, izdiktirao je Simu Milutinoviću testament u kojem je za svog nasljednika odredio Rada Tomova Petrovića. Sljedećeg dana, Vladika Petar I je umro (Pavićević, 2004). Četiri godine nakon njegove smrti, 18. oktobra 1834. godine otvoren je njegov grob. Našavši njegovo tijelo cjelokupno, Vladika Petar II Petrović Njegoš istoga je dana jednim štampanim proglasom objavio taj događaj. Ovaj akt Vladike Petra II, poglavara tada autokefalne pravoslavne crkve u Crnoj Gori, smatra se i zvaničnim aktom kojim je mitropolit Petar I kanoniziran. Crnogoska pravoslavna crkva izgubila je autokefalnost 1920.g dekretom Aleksandra Karađorđevića i pripojena Srpskoj pravoslavnoj crkvi, te je shodno tome i Sveti Petar Cetinjski uvršten u red svetitelja Srpske pravoslavne crkve. Uostalom, on je još za života od naroda smatran i poštovan za svetitelja, pa je stoga odnosni proglas u narodu primljen i bez najmanje sumnje, upravo sa najvećim oduševljenjem i radošću (Pejović, 1981).

TEOKRATSKO UREĐENJE CRNOGORSKE DRŽAVE

U teokratkom obliku vladavine kakav je postojao u Crnoj Gori tokom XVII i XVIII vijeka i do sredine XIX vijeka, Sveti Petar Cetinjski je objedinio i svjetovnu i duhovnu funkciju – dvovlast. Za crnogorske prilike ovaj oblik vlasti je bio objektivno moguć, a za druge zajednice toga vremena dosta rijedak. To je oblik vladavine koji obezbjeđuje položaj mitropolita kao crkvenog poglavara i vrhovnog zemaljskog predstavnika (Vuksan, 1951). Crkva je ona idejna i materijalna snaga koja nije potisnuta i odvojena od države niti je došla u sukob sa javnom vlašću. Mladom državi i Zakoniku, na kojem je javna vlast

počivala, crkva je dala snažan pečat, koji je vidljiv unutar i spolja, a u povratnom smjeru začeti društveni tokovi osiguravali su crkvi i mir i ugled. Jednom riječju, crkva je bila vrlo prisutna u stvarnosti Crne Gore i nastojala je da očuva političku, vjersku i ekonomsku moć. To je i uspijevala zahvaljujući svojim prvosveštenicima, između ostalih i Svetom Petru Cetinjskom (Folić, 2009).

Pojava teokratije u Crnoj Gori vezana je za propast srednjevjekovne države Crnojevića 1496. godine i njenim padom pod Osmansko carstvo. Pad feudalne države preživjele su dvije institucije: crnogorska Mitropolija i crnogorski Zbor. Zbor kao narodni sabor koji je u početku imao vrhovno pravo odlučivanja ubrzo je stekao potrebu za jakim političkim vođom. Kao prirodna ličnost javio se crnogorski Mitropolit, koji ne samo da je imao jak uticaj u narodu kao duhovni vođa, već i kao najjači ekonomski subjekat jer je Mitropolija bila u posjedu velike količine zemlje. Uslijed toga u narodu se proširio termin Vladika (onaj koji vlada) za crnogorskog Mitropolita. Ipak put Vladike ka svetovnoj vlasti nije bio bez prepreka. Za političko vođstvo imali su pretenzije crnogorske spahije, kao predstavnici osmanske vlasti tokom 17. vijeka i crnogorski guvernaduri, kao predstavnici mletačke, a potom i austrijske vlasti, s kraja 18. i početkom 19. vijeka. Uz to crnogorska plemena, koja su slali svoje predstavnike na Zbor, su često bila u međusobnom sukobu i nijesu uvijek željela da izvršavaju zajedničke odluke (Stanojević, 1975). Uspostavljanjem veza sa Ruskom carevinom 1711. godine, tj. prije svega osiguranjem godišnje pomoći, crnogorski mitropoliti su ostvarili političku dominaciju nad plemenima koja je omogućila njihovo ujedinjenje protiv zajedničkog neprijatelja. Međutim tek će Sveti Petar Cetinjski kreirati apsolutnu teokratsku vlast razračunavanjem sa ostalim političkim konkurentima. Vojnim pobjedama ostvariće prestiž nad svojim najvećim konkurentom, guvernadurom Jovanom Radonjićem, dok će institucionalnim reformama učiniti Zbor zastarjelim. Ovakav vid vlasti nastaviće i proširiti Petar II Petrović Njegoš. Teokratska vlast u Crnoj Gori biće ukinuta 1851. godine, kada je Knjaz Danilo odvojio duhovnu od svetovne vlasti (Pavićević, 2004).

STANJE PROSVJETE U CRNOJ GORI PRIJE SVETOG PETRA CETINJSKOG

Političke, društvene i materijalne prilike u Crnoj Gori i Brdima krajem XVIII i početkom XIX vijeka isključivale su i manje mogućnosti za organizovan rad na prosvjećivanju naroda. Najčešći, a često i jedini vid prosvjećivanja sastojao se u upućivanju nekoliko darovitih mladića iz uglednih porodica u Rusiju radi osposobljavanja za crkvene i glavarske dužnosti u plemenima. Tražena je pomoć za otvaranje škole i štamparije, iako očekivanja i nastojanja najčešće nijesu bila zadovoljena. Na naučenom od predaka i stečenom sopstvenom iskustvu duhovni život ljudi u plemenima u osnovi se morao i dalje zasnivati. Oni koji su bili više zainteresovani učili su slova u manastiru, od ne mnogo učenijih kaluđera i usvajali vrline na temelju onoga čemu su ih učili priroda i naslijeđe starijih. Na osnovu toga, ljudi su razvijali pojmove o slobodi i dužnostima prema drugom i narodu, čijih su vrijednosti i mogućnosti postajali sve više svjesni (Pejović, 1981, 229).

Slabo stanje osnovne pismenosti naroda u svemu je odgovaralo teškim ekonomskim i drugim uslovima života za dugo vrijeme. Neprekidna borba za goli opstanak stanovniš-

tva, kao i česti međusobni sporovi i sukobi sa Turcima, u stvari su isključivali mogućnost imalo osjetnijeg rada na polju prosvjećivanja. Opismenjavanje u nekoliko manastira jedva je moglo poslužiti popovima za vršenje nekih crkvenih obreda. Dobro pripremljeni zbornici raznih isprava i drugih dokumenata samo donekle bi mogli sadržavati podatke o broju pismenih u određeno vrijeme i na određenom području. Dugo vremena istaknutiji ljudi Crne Gore nijesu znali slova, već su na kraju teksta iza pera drugih stavljali pečat sa inicijalima prstena. Nivo pismenosti vjerovatno najbolje ilustruje podatak iz 1818. godine, kad je u Crmnici bio samo jedan sposoban da umnoži jedan raspis Svetog Petra, jer „drugoga u svu žalosnu nahiju nije nikoga“ (Pavićević, 2004).

Osnovna pismenost se kao i ranije donekle mogla naučiti naprije u manastirima, na Cetinju, u Stanjevićima, u Brčelima, u Ostrogu, Čeliji Piperskoj, Morači, te u kući pismenijeg popa, a samo u ponekom selu u imućnijem domu, najčešće uz pomoć privatnog učitelja. U tome su se mogli pomagati rijetkim knjigama, uglavnom crkvene sadržine. Čitanje i pisanje slovenskog pisma sa malo poznavanja raznih crkvenih pravila predstavljali su sadržinu na ovaj način dobijenog znanja. Tako stečenim obrazovanjem, tj. jedva naučenim čitanjem i pisanjem, nije se mogla unapređivati aktivnost organa države onako kako su to zahtijevale opšte potrebe. Ovako opismenjavanje najviše je moglo poslužiti potrebama kaluđera i sveštenika ali ne i pojedinaca koji su morali da rješavaju sporove među plemenima i između njih i s ugledom starješine se zalažu za regulisanje odnosa u graničnim područjima zemlje (Pavićević, 2004, 160–161).

RAD NA OTVARANJU ŠKOLE I ŠTAMPARIJE U CRNOJ GORI

Odavno uočavana potreba da se osnuje škola u zemlji, nije ostvarivana. Jedino moguća pomoć, iz Rusije, nije cjelishodnije mogla biti iskorišćena i o otvaranju škole nije moglo biti riječi. U vrijeme kraćeg orjentisanja Crne Gore prema Austriji, arhimandrit Petar Petrović i Vladika Plamenac molili su bečku vladu 1779. godine da im obezbijedi za izdržavanje škola u zemlji 2.000 forinata godišnje i da im se pošalje učitelj. Nekoliko godina kasnije, neposredno poslije rukopoloženja u Sremskim Karlovcima, mitropolit Petar I se krajem novembra 1784. godine obratio Sinodu ruske crkve za pomoć radi osnivanja škole i štamparije. No dobivši pomoć iz Rusije, ponovo je našao za potrebno da posredstvom delegata 1791. godine moli austrijsku vlast za pomoć, kojom bi se, koliko-toliko, Crna Gora mogla dovesti „iz tme vo prosvještenje“, ali ni otuda nije bilo njihovog odziva (Milović, 1987, 13–14, 45–46). Najzad mu je ostalo da se pouzda u to da će prikupljanjem prihoda Cetinjskog manastira i pomoći koju ovaj dobija iz Rusije uspjeti da osnuje školu („malu za učenje djece“). Nekoliko godina kasnije našao je za potrebno da u Rusiju pošalje naročitog izaslanika (Nikolu Davidovića), sa zadatkom da traži neophodnu pomoć za otvaranje škola (vojnih i gradskih) i štamparije (sa građanskim i crkvenim slovima). U maju 1798. godine tražena je pomoć ruskog cara i za osnivanje i održavanje škole, ali materijalne i druge okolnosti i dalje nisu dopuštale da se ova želja ostvari. Do osnivanja škole nije došlo i pored toga što je od januara 1799. godine car Pavle odobrio je da se na kraju svake godine Crnoj Gori šalje pomoć od 1000 dukata i podrazumijevajući i „svakojaka polazna zavedenija“. Pošto na nekoliko molbi nije bilo

odziva iz Rusije, moralo se očekivati inicijativu u tom smislu i pomoć sa druge strane (Pavićević, 2007).

Na želju prosvjetitelja Dositeja Obradovića koji je sa svojim učenikom Pavlom Solarićem bio spreman „degođ među moje ljude poći, gdi bi se jedno lijepo učilište vzdignuti moglo i ako i malena štamparija za potrebe škole i cijele nacije ustanovila“ izražena u pismu Svetog Petra Cetinjskog iz Trsta početkom marta 1805. godine, ovaj mu je tek oktobra iste godine odgovorio.³ Interesantno je Dositejevo uvjerenje da je i Crna Gora predstavljala cjelinu u kojoj bi škola i štamparija mnogo značila za ostvarivanje zamisli koje je imao.

Uvidjevši da su njegove molbe za pomoć radi osnivanja škole i štamparije uzaludne, Sveti Petar Cetinjski je odlučio da pomoć i podršku traži na drugom mjestu. Borba za afirmaciju svoje zemlje i svoga „bijednoga naroda“ navela ga je na misao da se obrati Kongresu diplomata u Veroni 1822. godine i zamoli za pokroviteljstvo i pomoć jedne od evropskih država, kako ni „u ovim gorama s urednim praviteljstvom vozsjalo evropejsko prosvješćenje“ da ne bi Crna Gora i dalje ostala „u mraku nevježstva“. Krajem 1826. godine obratio se novom ruskom caru, Nikoli I, preko svog opunomoćnika Atanasija Stojkovića, takođe s molbom za pomoć i radi ustanovljenja škole. Škola, međutim, ni tada nije otvorena (Pejović, 1981).

U kulturnom i prosvjetnom životu Crne Gore i Brda svakako se osjećala i aktivnost učenijih ljudi sa strane, koji se kreće ili duže vrijeme provodi u službi države. Ovdje se u vidu ima aktivnost ličnosti kakve su bile Francisko Dolci, đakon Aleksije, ruski komesar kod Svetog Petra Cetinjskog, Simeun Orlović, Sima Milutinović i drugi koji su kraće vrijeme proveli u Crnoj Gori i ostali manje zapaženi. Ne treba izgubiti iz vida ni značaj koji su za razumijevanje ljudi mogle imati posjete pojedinih emisara, svakako najviše ruskih, koji su obilazili izvjesne krajeve zemlje, interesujući se jednovremeno za njen položaj i bogatstva, za vojnu snagu stanovništva, njegove uslove života, međusobne odnose i raspoloženja. Radeći na postavljenju temelja države, Sveti Petar se najviše morao služiti usmenom i pisanom riječju. Sadržajna i jednostavno izgovorena, riječ je za čitavo vrijeme njegove vladavine bila izvanredno pouzdano i državotvorno sredstvo djelovanja na pojedince, bratstva i plemena. Nije čudno što je pisao da „u mene izvan pera jezika nemade sile nikakve za privesti nepokorne na poslušenje“ (Marković, 1982). Njegova ruka je morala suditi i pisati u isto vrijeme. Uopšte uslovi života u Crnoj Gori i Brdima zahtijevali su od državnika i svojstva prosvjetitelja.

3 U odgovoru stoji: „Blagorodni gospodin Dositej Obradović, Primio sam s punim udovoljstviem Vaše pošteno pismo, također i novo napečetanu u našem jeziku knjige od ljubavi Vaše k meni poslane, na koje čuvstvitelno blagodareći Vam serdečno želim što bi u našem dragom rodu sveder više takvih ljudij bilo, koji bi svoji dugovanja i trudi po primjeru Vašemu i s takvijem userdijem, kako i Vi, ljubeznježrmuje Obradović, na prosvjasvešćenije svojoj naciji posvješćavali. Drago mi je što Vi imadete jednog mladića dostojnog sebi nasljednika, a ja se trudim, da i ovdje bude zavedena malena škola. Molim ne prihvatajte se na drugu stranu do polučeniji drugoga mojega pisma.“ O tome vidi više u: Pejović, 1981, 233.

POSLANICE I NJIHOV PROSVJETITELJSKI ZNAČAJ

Jedan od naistaknutijih vidova prosvjetiteljskog rada Svetog Petra Cetinjskog su njegove poslanice. One predstavljaju poseban način staranja i opštenja o glavnim pitanjima u zemlji koja treba da se raspravljaju sa glavarima, plemenima, nahijama i narodom. One su istorijsko svjedočanstvo koje višeslojno odslikava doba u kome su nastale i ostavile traga (Vuksan, 1935). Odnose se na najvažnije radnje, događaje i pitanja u državi: krvna osveta, oslobodilačka borba, protivturski uticaj, odnosi sa drugim zemljama, trgovina, crkva, primjena Zakonika i državotvorne radnje, nevolje svih vrsta itd. On pati za svojim narodom kojeg jad-jadu dodaje, savjetuje ga da se okani svađa, moli da se zakrvljeni izmire ili „uhvate vjeru do Đurđevadne“, preporučuje dobrosusjedski mir na granicama, hvali dobre radnje i primjere, prekori jeva neposlušne i tako redom. Rijetka su njegova radovanja i mir, koja po pravilu kratko traju. Kad mu stižu crni glasi, onda opominje i prijeti da se čuvaju ambisa osvete, primanja turskog mita, krađa i slično. Najviše što je mogao da uradi jeste da zakune i prokune, što je činio dosta rijetko (Popović, 1977, 352, 374).

Religiozna pozivanja u poslanicama su prepoznatljiva i shvatljiva, pogotovu kada dolaze od prvosveštenika, karakteriše ih njegovo nepokolebljivo uvjerenje u zadatke, ciljeve, pravdu, istinu, nadu i ljubav. Dijelovi nekih poslanica mogli bi po ljepoti jezika i dubini ideja da uđu u antologiju proze južnoslovenskih naroda. U njima se sudaraju svijetovi i shvatanja, u njima su fini treptaji duše i visok uzlet misli. Dramatika i naboj stalno prate ljude i događaje. Poslanice su službena akta, besjede, obična pisma, javne isprave i opet sve to zajedno i ujedno. U njima život i događaji prelaze u istoriju i obratno—istorija se prepoznaje u svakodnevnom tokovima i zbivanjima. Putem poslanica ustajao je protiv vjerovanja u vještice, proklete bajalice, samozvane svečeve i druge izmišljotine u koje mogu samo duhovno slijepi ljudi vjerovati. Pišući poslanice o mnogim zbivanjima u životu, do izražaja su dolazile njegove etičke i književne misli sa elementima najbitnijeg. Izrazitu vrijednost u etičkom smislu nalazimo u Poslanici Petra I Bokeljima gdje kaže - „No kao što blagorodne duše čovjek, sve što na viši stepen u gospodstvo i u vlasti izlazi i koliko se u višemu bogatstvu i sreći nahodi, tolikođer on sve veće iste prilične njegovome blagorodstvu načine za potvrditi svoje dostojanstvo blagodejanjem, milostiju i krotkim življenjem, a najpače blagodarnim srcem k svojem blagodetelju, tako i neblagorodni čojek, kad se vidi iz niskoga bića uzdignut đe se nije nadao, zaboravi i Boga i dušu, kamo li neće zaboravit svoga blagodetelja, pa na krilima visokoumlja ili, ljepše reći, prebezumne gordosti, bezobrazno leteći paklenim i otrovnim duhom iz njegove utrobe diše“ (ABO NMCG, FP1, 796). Najzad, one kao autentičan dokumenat vremena o najvažnijem što se događalo u životu plemena i zemlje u cjelini ukazuju na osnove i kontinuitet izražavane misli, koja je kasnije dobijala i svoje poetsko uobličjenje.

Pažljivom analizom poslanica, u pitanju njihovog sadržaja prema zbivanjima susrijećemo istorijski sloj, religiozni, moralni, prosvjetiteljski, sociološki, pravni, etnički, lingvistički, psihološki, geografski i kulturni sloj. Posmatrane višedimenzionalno otkrivaju svoje duboko značenje i trajnu naučnu i istorijsku vrijednost. Religiozna pozivanja u poslanicama su prepoznatljiva i shvatljiva, pogotovu kada dolaze od prvosveštenika, karakteriše ih njegovo nepokolebljivo uvjerenje u zadatke, ciljeve, pravdu, istinu, nadu

i ljubav. Ne izostaje opominjanje sa božijom kaznom koja treba da stigne počinioc prestupa. Pratimo međusobno povezane sociološke procese suprotnih interesa i potreba: da, sam narod poštuje zakone i sudove, neposlušne da kažnjavaju, žive u slobodi i miru, da im tuđin ne gospodari i ne zapovijeda. Nezadovoljan poštovanjem zakona od strane Crnogorcima, Petar I je uputio brojne poslanice slične sadržine, a možda najjasniji apel uputio je u Poslanici Katunjanima 1818. g. kada kaže da „Nijesu zakoni za dobre, nego za zle ljude postavljeni; budući oni ne poznaju od Boga uliveni u srca njihova naravski zakon, zato je potrebno bilo zakone postaviti da svakoga reda zlođei budu kastigani, jer inako valjalo bi da svi narodi u svijetu budu nesrećni, kako i jesu oni gde takvih zakonah nema i gde se dobri ljudi ne poćituju, a zli ne kastigaju” (ABO NMCG, FP1, 2738.1). Moralni stav prema događajima u zemlji Sveti Petar Cetinjski iskazuje u odnosu prema Crnogorcima, zbog kojih je zaboravio na samog sebe, samo da izgrade i održe mir i zakoniti red u tek stvorenoj državi. Tako on u poslanici Arhimandritu Arseniju Gagoviću 1804. g. naglašava da mu „ne daje ništa i ne ištem da mi dade ikakve stvari, nako samo da prekrati međusobno krvoproliće i ostala bazekona djela i da u miru i u ljubavi hristijanski žive“ (ABO NMCG, FP1, 930.1). U mnogim poslanicama moralni stav vladarev i pouka o posljedicama su takvi da ih nijesu mogli zaobići oni kojima su upućivane. Moć morala i moć riječi prvosveštenika su, često puta, bili jaći od svakog oruđa i stoga u Poslanici Njegušima 1827. g. naglašava da „Domaća rat i velika carstva razura i u nesreću obraća, kamo li neće jedno pleme, oli jednu nahiju u naša uboga i siromašna mjesta razuriti; također sloga i poslušanje čine da jedan mali narod postane velikim i silnim narodom. Spomenite se, dakle, svojega dobra i svoje slave i poštenja, da se vaši zlotvori ne vesele“ (ABO NMCG, FP1, 3754.2). Psihološki proces prosijava na mnogim mjestima u poslanicama. Sveti Petar Cetinjski trpi muku zbog naroda, žali neslobodnu braću, žalostan je i nesretan zbog svađa, i krvoprolića, ulaže silnu volju i energiju da zaustavi smetnje i sukobe. S tom namjerom on u Poslanici Katunjanima 1805. g. „svakoga Crnogorca [...] moli i zaklinje neka svaki stoji s mirom i neka trpi kako i on trpi, zašto zna da će naše trpjenje bolje za nas biti, nego li ikakva naša osveta“ (ABO NMCG, FP1, 1021.1). Sličnu poruku Petar I šalje u i Poslanici Crnogorcima i Brđanima 1812. g. i sa žaljeniem konstatuje „Vidim da vi svaki dan više u svoje samovoljstvo i bezakonije napređujete, i da vi je milije zlo i sramota, nego li dobro i poštenje, i neka vi bude po želaniju vašemu. Ja se od svega zla i dobra lićim i po danas niti me u vaše posle prizivajte, niti ću se u njih miješati, nego ostajem još zaludu vaš dobroželatelj, nesrećni [...] Vladika Petar“ (ABO NMCG, FP1, 1926.1–2). Dijelovi nekih poslanica mogli bi po ljepoti jezika i dubini ideja da uđu u antologiju proze južno-slovenskih naroda. U njima se sudaraju svijetovi i shvatanja, u njima su fini treptaji duše i visok uzlet misli. Dramatika i naboć stalno prate ljude i događaje. Poslanice su službena akta, besjede, obićna pisma, javne isprave i opet sve to zajedno i ujedno. U njima život i događaji prelaze u istoriju i obratno–istorija se prepoznaje u svakodnevrim tokovima i zbivanjima.

Sveti Petar Cetinjski je svojom razložnom rijećju neprekidno orijentisao svijest i volju ljudi ka osjećanju zajednićkih ciljeva i njihovom ostvarivanju. I kao prosvjetnu djelatnost treba razumjeti nastojanja Svetog Petra Cetinjskog da se u svemu poštuju sanitarne mjere koje su propisali organi susjednih vlasti, kako one koje se odnose na zaštitu zdravlja

ljudi tako i one kojima je trebalo spriječiti prenošenje stočne zaraze. Objašnjavanjem potrebe da se uzimaju u obzir takvi i razni drugi zahtjevi organa razvijenih evropskih država, što je bilo u najtješnjoj vezi s interesima opstanka Crnogoraca, moralo se postepeno nešto mijenjati i u njihovoj svijesti i shvatanjima. Krajnje uvjerljivo je 1809. g., na primjer, pisao svima da će za zlo danas učinjeno francuskom državljaninu sutra platiti stotine Crnogoraca, ne zaboravljajući nikada da istakne potrebu odbrane njihovog prava i dostojanstva (Pejović, 1981). Iako je tokom cijele svoje vladavine slao brojne apele za suzbijanje krvne osvete, iz Poslanice upućene Njegušima takođe 1827. g se vidi da je osveta kao sredstvo ostvarenja pravde kod Crnogoraca još duboko ukorijenjena. Stoga Petar I moli Crnogorce da razumiju slijedeće „Razumijem da Stanko Savov Kustudija istinito misli osvetiti svojega pokojnoga brata koji je u tamnici u Kotor umreo i da zato ima dogovor s nekim Njegušima koji su pod proces i drugijema prijateljima. Ja znam, a i vi znate, ako tu osvetu učine da će to biti u trista zlijev sreća za sve vaše pleme i da više zla ne bi mogli učiniti sebe i svijema vama i svemu našem narodu.“ (ABO NMCG, FP1, 4751)

Svaka riječ njegova, izgovorena ili napisana u uslovima života zemlje čiji se najveći dio stanovništva neprekidno morao boriti da preživi sutrašnji dan, predstavljala je i najvažnije sredstvo borbe za njegovu emancipaciju. Od riječi koje je izgovarao i pisao crnogorsko-brdski vladar morao je mnogo očekivati. Pomoću njih, razumjevajući ih kao funkciju prosvjećivanja u najpunijem smislu ovog pojma, trebalo je svakodnevno djelovati na svijest ljudi, ubjeđivanjem da se zalažu za ono što zahtjevaju interesi opstanka svih. Drugim putem se i nije moglo početi, a ni riječ se nije mogla kao sredstvo za dugo kombinovati sa još nečim, svakako više uvjerljivijim. Snaga pisane riječi Svetog Petra Cetinjskog, mnogih njegovih poslanica, djelovala je i politički prosvjećivala i onda kada je trebalo odstranjivati sve neposredne opasnosti koje su mnogo puta prijetile jedinstvu crnogorskih i brdskih plemena. Poruke nastale iz potreba opstanka i interesa razvitka pod teškim uslovima stvarane zajednice Crne Gore i Brda djelovale su na svijest ljudi koliko je to ovakav vid djelatnosti uopšte mogao. Rješavanjem pitanja države i zadataka naroda, on je i usmeno i pismenom riječju prosvjećivao ne samo politički već i privredno (uvođenjem novih poljoprivrednih kultura) i zdravstveno (i sam je znao pelcovati djecu i obezbijediti zaštitu od zaraza). Njegova inicijativa na svim ovim poljima rada prihvatana je sa punom pažnjom i interesovanjem. Putem poslanica ustajao je protiv vjerovanja u vještice, proklete bajalice, samozvane svečeve i druge izmišljotine u koje mogu samo duhovno slijepi ljudi vjerovati. Više puta slušane i čitane njegove poslanice, pisane plemenima, prema potrebama i povodima na koje je morao reagovati, u negativnom ili pozitivnom smislu, predstavljale su dobro štivo i za nepismene jer su govorile o uvijek i za sve aktuelnom pitanju. Pišući poslanice o mnogim zbivanjima u životu, do izražaja su dolazile njegove etičke i književne misli sa elementima najbitnijeg. To se čuvalo u pamćenju i svijesti naroda i svakako nije ostajalo bez odjeka u shvatanjima i opredjeljivanju ljudi. Ovakvom vidu prosvjećivanja doprinosili su i njegovi iskusniji emisari (iguman Mojsije Zečević i dr.), kojima je davao svoje poslanice pisane plemenima, povodom nekog važnijeg događaja, sa zadatkom da ih čitaju na skupovima naroda i do pojedinosti tumače. Najzad, poslanice kao autentičan dokumenat vremena o najvažnijem što se doga-

đalo u životu plemena i zemlje u cjelini ukazuju na osnove i kontinuitet izražavane misli, koja je kasnije dobijala i svoje poetsko uobličenje. Svoju posvećenost civilizacijskom napretku crnogorskog naroda Petar I jasno iskazuje u Poslanici Katunjanima 1818. g. i kaže „Izvesno je vam i svemu crnogorskomu i brdskomu narodu da u sve vrijeme mojega vladiceštvovanja nijesam ja prestavao radeći za obšto narodno dobro i poštenje, za koje niti sam štedio mojega truda i mojega imenija, nego i život moj i dušu postavljao na polzu i slobodu mojega otečestva. Ovo znadu i ostali, najpače nam susjedstveni narodi; i ako bi ste vi ovo zaboravili ostaju oni, koji će ovu istinu pred cijelijem svijetom svjedočiti; ostaje mene za utješnije moja čista savjest, koja će me svagda veseliti, što sam ja neprestano ispunjao moje dužnosti, kako istiniti i pravi sin i sluga otečestva; ostajete i vi po neposlušanju i samovoljstvu sami sebe pred Bogom i pred svijetom krivci za sve nesreće, koje su se među vama dogodile i koje će se unaprijed dogoditi.“ (ABO NMCG, FP1, 2738.2)

Koliko je Petar I bio veliki duhom govori i jedna od njegovih poslanica: „A ja ne bih rad ni Turčinu, koji je dobar i pošten čovjek, nikakva zla koliko ni dobrome i poštenome Hrišćaninu, zašto znam što mi Bog zapovijeda [...]“ (Milović, 1987, 296–297) Ne gledati u svakom Turčinu neprijatelja, već vidjeti među njima i dobre i poštene ljude, je zaista vrlina čovjeka koja je aktuelna i danas. Svojim poslanicama Petar I je uvijek nastojao kazati svom narodu da je njegova sudbina u rukama crnogorskog naroda i da uvijek sami odlučuju o svojem sutra. Tako piše: „Nego dobro rasudite i spomenite se, ljubezna braćo, da sada stoji sreća ili nesreća u vaše ruke. Ako vi budete među sobom složni i poslušni, sve će dobro i lijepo bit i to će vam pohvalu i poštenje donijeti, ako li ovako ne učinite, sva će krivica na vas ostati i vi ćete se sami sebe postidjeti [...]“ (Popović, 1977, 381) Njegovati dobrosusjedske odnose je danas veoma važno – možda još važnije je to bilo u doba Petra I, kada se Crna Gora kao država tek stvarala. Zato on piše: „Pitali su jednoga mudroga i prosvijećenoga čovjeka: koji je prijatelj najbolji i koja zemlja jest najbolja? Ovi je odgovorio da je dobar susjed najbolji prijatelj i zemlja da jest najbolja, koja se najbliže kuće nahodi. Ja mislim da je pogodno [...]. Vaši susjedi biće vam dobri i najbolji prijatelji, vi ćete uživati njihovu ljubav i prijateljstvo, ako od svoje strane budete ravnim načinom sootvjestvovali i učinili se dostojni susjedske ljubavi i prijateljstva.“ (Popović, 1977, 383) Davno je rečeno da mir kuću gradi, a svađa razgrađuje. Poštovati ovo u Crnoj Gori toga doba, bilo je preče nego bilo šta drugo. Sveti Petar Cetinjski je toga bio svjestan i kaže: „Domaći rat i velika carstva razura i u nesreću obraća, kamo li neće jedno pleme, ali jednu nahiju u naša uboga i siromašna mjesta razuriti; također sloga i poslošnije čine da jedan mali narod postane veliki i silnim narodom. Spomenite se, dakle, svojega dobra i svoje slave i poštenja, da se vaši zlotvori ne vesele.“ (Popović, 1977, 387) Stvoriti od Crne Gore slobodnu i demokratsku zemlju a od crnogorskog naroda demokratski narod koji će poštovati prava i slobode čovjeka bio je cilj Petra I. S tim ciljem nastale su i sljedeće riječi: “[...] No sad prokleti bio svaki brat Crnogorac, koji bi dobroga čeka i na samu vjeru nevjernoj tragi iz ove slobodne zemlje predavao: u slobodnu zemlju stupivši, ma kog roda ili plemena bio sin, mora biti slobodan i jest, a ne u robstvo verige da pada, iz koje je izmakao da slobodu nađe. Naša vrata slobode nek su svakom slobodu istućem otvorena“ (Milović, 1987, 33). Sloboda Crnoj Gori nije mogla biti darivana izvana. Za nju

se trebalo boriti, dati mnoge živote. Petar I je govorom juna 1796. godine u Martinićima, pred polazak u boj, pobuđivao patriotska osjećanja: „Vi ste, dragi sinovi, slobodan narod, vi nemate nagrade druge za vašu svetu borbu do odbrana svoje valjanosti, ali znate da je nagrada slobodnog junaka: odbrana slobode i milog otečestva, jer ko se za drugu nagradu bori, ono nije plemeniti junak, već najmjerni rob, kad vitežtvo nema cijene, koji junačkoga ponosa i svoje slobode nema.“ (Milović, 1987, 83)

PJESME I NJIHOV PROSVJETITELJSKI ZNAČAJ

Pjesničko djelo Svetog Petra Cetinjskog po obimu nije veliko. Sastoji se od svega devetnaest pjesama. Ono nije ni umjetnički na visini sa ostalim klasičnim i nadahnutim narodnim stvaralaštvom na prostorima Balkana. Njegova je vrijednost najviše kao pojava kojom je uzdignut značaj naše narodne pjesme, što slika jednog doba crnogorske prošlosti i što prikazuje samog pjesnika, kao i svrhu i cilj njegova pjevanja. Pjesme Petra I su ispjevane, „na narodnu“ i u svemu liče i odgovaraju narodnim pjesmama na prostorima Balkana (u sadržaju, obradi, stihu i jeziku). Izražavaju, kao i narodne ista opšta raspoloženja, patriotizam, oslobodilačke težnje i visoka moralna i viteška shvatanja života, jer su i postale, bez obzira na vremensku udaljenost, pod srodnim i skoro istovjetnim prilikama u kojima je živio i kroz koje je prošao naš narod u svojoj vjekovnoj borbi sa neprijateljem. Ipak, njegova poezija ima i posebnih crta i obilježja. Idejno, ona je u osnovi tendenciozna, patriotska i moralistička. Njegove ideje i pogledi kao narodnog vođe, prosvjetitelja i političara morale su se odraziti i u njegovim pjesmama bez obzira što su neke od njih ispjevane u narodnom desetercu i u tehnici epske pjesme (Vukmanović, 1983).

U njegovih 19 pjesama ima široko izraženih i iskrenih osjećanja, crnogorskih, srpskih, jugoslovenskih i „slavljanskih“, koje je izražavao i u životu i ponesen bio njima kao vladar. To je slika jednog teškog vremena, stalnih osmanskih turskih zavojevanja i crnogorske odbrane, osvete i odmazde. U pjesmama često se čuje njegov glas, pozivanje Boga kada nastanu kritični momenti i iskušenja ili kao zahvalnica za postignuti uspjeh i pobjedu, a ponekad izbiju i teška proklinjanja neprijatelja. Od 19 njegovih pjesama ovdje ćemo se osvrnuti na tri i to: „Poučenje u stihovima“, „Boj s vezirom Mahmut-pašom“ i „Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse“ u kojima se ogleda kao narodni vođa i učitelj, nacionalni borac i ratnik, a ne samo pjesnik. „Poučenje u stihovima“ je kao što i sam naziv kaže, prigodna poučna pjesma, sa slikom, neka vrsta uvoda koji se kao pripjev pjeva uz gusle. Ona predstavlja zbir moralno-patriotskih poruka didaktičkog karaktera. U suštini to su misli i pouke koje je on upućivao crnogorskim plemenima i vladarima u svojim poznatim i po svemu značajnim i jedinstvenim poslanicama, samo što ih je ovdje „sveo u stihove“, te naglašava:

Ovo velim samo za lakomca,
Za lakomca, ljuckoga trgovca,
Koji ljubi blago preko mjere,
A prodaje vjeru u nevjerje,
Vjeru dragu otačastva svoga,
Najposlije i sebe samoga!

Pak ostaje tako izdajica
 Kako tužna, lakoma lisica,
 Kad na mamu bude prevarena
 I u lomna gvožđa uhvaćena;
 Da se trže, sama sebe glođe,
 Dokle lovac iznenada dođe,
 Pa je drvljem i kamenjem tuče,
 Najposlije i kožu joj svuče.
 Svakome se tako dogodilo,
 Kome opšto dobro nije milo,
 I koji će biti izdajica
 Da ga Božja sakruši desnica!
 (Popović, 1977, 390).

Da bi svoj narod, koji je živio u tami neprosvjedenosti i kojeg su razdirale domaće nevolje, svađe i osvete, kulturno i politički uzdigao i utvrdio mu „pravdu i slobodu“, kako je sam govorio, on mu je preko narodnog guslara upućivao svoja naravoučenja. To je bio jedan vid njegove široke prosvjetno-kulturne, naučne i političke djelatnosti. Pjesme „Boj s vezirom Mahmut-pašom“ i „Pogibija vezira Mahmut-paše na selo Kruse“ po svemu odgovaraju crnogorskom narodnom guslarskom pjesništvu. Za njih je Vuk Karadžić u jednoj napomeni, napisao da se obije, „pošto su načinjene [...] ušle u narod, idući od usta do usta koliko se moglo, dgonjene prema narodnim pjesmama“ (Vukmanović, 1983, 214).

STEGA I ZAKONIK

Na zboru glavara (poslije pobjede u bici na Martinićima) održanom 6. 8. 1796. g. donesena je i potpisana Stega (ABO NMCG, FP1, 178.1–4), zakonodavni akt od svega 6 članova kojim se odbrana zemlje stavlja u prvi plan i podiže na nivo Zakona, koji moraju svi poštovati pod najtežom prijetnjom koja se stavlja u izgled izdajnicima (Jovičević, 1988).

Započeta državopravna djelatnost nastavlja se uvođenjem prvog organa javne vlasti u junu 1797., a 19. 5. 1798. g. na Narodnoj skupštini već su osnaženi politički i pravni uslovi za donošenje Zakonika koji je proglašen 18. 10. 1798. g. na glavarskoj Skupštini Crne Gore i Brda u manastiru Stanjevići. Kao jedan od najznačajnijih utemeljitelja crnogorske državnosti, Sveti Petar Cetinjski je autor ovog pravnog akta i svojeručno napisao prvih 16 članova Zakonika. Drugi dio Zakonika od člana 17. do 33. donesen je na crnogorskoj Skupštini 17. 8. 1803. g. na Cetinju, kojom prilikom je potvrđena i unešena Stega iz 1796. sa 6 članova (Jovičević, 1988, 85–86).

Zakonik predstavlja mladu državu, a pleme i nahije i dalje su našle svoj izraz kroz običajno pravo. Crnogorsko zakonodavstvo stavlja prepreku samovolji pojedinaca i kolektiva i naročito prijeti strogim kaznama počiniocima krvne osvete, izdajnicima, narušiteljima reda i sigurnosti kod crkve i na pazarima, megdanima pojedinaca i bratstva, zelenišenju itd. Doprinoseći raspadu primitivnih plemenskih oblika življenja i začinjući i utvrđujući državnu organizaciju – on je istorijski zamajac crnogorskog društva. U njemu

je pravni običaj podignut na stepen zakonske norme i time Zakonik revolucionizirao postojeće odnose i stanje.

Zakonik se oslanja na običajno pravo, a nove odredbe uređuju nove odnose, koje treba zaštititi snagom države. Petar I stvarajući Zakonik morao je imati u vidu dvije okolnosti: prvo, svi uticaji koji su stizali sa strane nijesu bili tuđinski, već su bili primjereni duhu i potrebama naroda i drugo, uzakonjeno običajno pravo i nove norme trebalo je kazati jasnim narodnim jezikom. U Zakoniku je običajno pravo podignuto na viši pisani stepen – uzakonjeno je i Petar I kao kodifikator morao je da računa sa problemom običaja, koji se žilavo opire pisanom pravu čiju primjenu treba da obezbjeđuje država, a ne pleme. Taj odnos nije trenutni već predstavlja proces koji vodi stvaranju više društvene organizacije nego što je to plemenska organizacija.

Crnogorski zakonodavac nije mogao zaobići snagu narodnog prava koje skoro pola milenijuma reguliše odnose i formira plemensku svijest. Sljedeći istorijski razvoj svoga naroda i njegov običaj koji je slojevit presjek mišljenja i radnji Petar I nije tu stvarnost zaodjenuo u drečavo zakonsko ruho. Ovaj pravni akt nosi pravno-tehnička obilježja (forma i sadržina) Krivičnog zakona, što je sasvim razumljivo, jer su potrebe u Crnoj Gori bile takve da je trebalo na nov način i po prvi put pisanim pravom ozbiljno zaprijetiti i staviti u izgled nastrojije kazne onima koji počine izdaju, krvnu osvetu, megdane, kavge na pazarima i pred crkvama, pokore, napad na sud i druge oblike ugrožavanja imovine i života. Takvo je vrijeme tada bilo u Crnoj Gori kojoj je nedostajala unutrašnja organizovana sila, a njen poglavar nije imao ni zatvora ni snage prinude i sve što je mogao da kazni sastojalo se u savjetu, molbi, poruci i kletvi. Sve nedaće i muke nijesu zaustavile istorijski hod crnogorske zajednice predvođene Petrom I (ZOČB).

U Crnoj Gori kao teokratskoj državi, javna vlast je produženje božanske volje na zemlji i stoga je razumljivo što je većina društvenih odnosa regulisanih u Zakoniku obojena religioznošću: „Pozivajući velikoga Boga u pomoć [...] (član 1)“.

Govoriti o Zakoniku Svetog Petra Cetinjskog samo kao o pravnom aktu i sagledati njegov značaj samo sa te strane bilo bi veoma jednostrano. Razlog tome je što dubljim proučavanjem uviđamo da je on veoma bogat moralnim porukama i savjetima te ga stoga možemo nazvati još i „Moralni bukvar crnogoraca“.

Da bismo potkrijepili ovu tezu (misao) navešćemo neke dijelove iz samog Zakonika.

Članom 2. „Budući jedinstvo, mir, tišina i svaki dobri poredak nije moguće uzdržati, ako svrhu zloga i samovoljnoga čovjeka ne bi kastiga bilo [...]“.

Članom 6. „Ako koji puškom ili nožem rani koga u svađi kada se inatom i pričom oko česa zavade, tada se imaju pred sudom dovesti i da sud od početka razabere sve po redu, koji je započeo inat i svađu, za koju li stvar i nuždu, i koji je začeo prvi boj činiti i oružje prihvatiti protiv svojega brata Crnogorca [...]“.

Članom 11. „Koji čovjek uzme tuđu ženu iza živa muža ili ugrabi djevojku, koju mu ne budu djevojčini roditelji ili svojta dali [...], takav se ima čerati kao bezzakonik i grabitelj tuđe djece, i da mu stanja u našu zemlju nije [...]“.

Član 13. „Ako lupež pogine ili se rani idući u krađu, da za njega pogovora nije [...]“.

Član 18. „Za sadržati sa Primorcima mir i tišinu susjedsku, koji prinosi na obje strane vzaimnu korist i sreću, zabranjuje se svako samovoljstvo i osveta [...]“.

Član 21. „[...] ako se posad nađe kakvi megdandžija u našu zemlju, biće kastigan ot suda zemaljskog i ot svijeg nas ćeran kao zločinac i vozmutilelj naroda.“

Član 17. „Znajući da najviše zla i krvoprolića u našoj zemlji s lupežima biva, i da su tome najviše roditelji krivi, koji od početka ne htjedoše svoju djecu s dobrim djelom vaspitati, i ni u strahu Božjem zadržati [...] to će krivicu snositi sva čeljad toga doma.“

Duboko svjestan činjenice da ni država, ni njeno pravo pa ni ovaj Zakonik neće moći opstati bez pravnog, časnog i poštenog suda koji će Zakonik sprovesti Sveti Petar Cetinjski je u sami Zakonik unio nekoliko članova koji se odnose na rad sudova i poštenje i čast sudija.

Ti članovi su:

Član 20: „Ni jedan narod ne može biti čestit ni srećan u kojemu zakonitoga suda i dobrog praviteljstva nema [...]“

Član 23.: „Ako koji sudac začne koga u sudu sudeći braniti nemoći dokazati razloge i pravice zaštita brani i nerazbira misli svoje družine, nego samo da se njegova riječ broji [...] takvi otvara sebe i kaže da je mitnik i vozmutilelj suda, a ne istiniti sudac i pravitelj naroda [...]“

Član 24: „Ako se nađe da koji sudac zaište ili uzme od ikoga mito nevlastito za opravdati krivca, a okriviti pravoga, takav da se ima iz suda bezčestno prognat.“ (ZOCB)

Zakonik obšti crnogorski i brdski je nesumnjivo veoma značajno pravno, političko, moralno i filozofsko djelo. Međutim, koliko je on sam značajan, toliko je značajna i njegova primjena. Po pitanju primjene Zakonika danas postoje brojne naučne studije koje zastupaju različita stanovišta. Dok jedne stoje na stanovištu da je Zakonik ostao „mrtvo slovo na papiru“, dotle drugi zastupaju shvatanje da je Zakonik itekako zaživio (Jovićević, 1988).

Ipak, čini se da je istina na strani drugih jer da Zakonik nije primjenjivan od crnogorske države ne bi ostalo ništa, niti bi bili sačuvani oni temelji na kojima će kasnije Njegoš i Knjaz Danilo podizati državnu građevinu.

OSTALI VIDOVI PROSVJETITELJSKOG RADA SVETOG PETRA CETINJSKOG

Razvoj kulturnih veza Crne Gore i Brda sa drugim zemljama ima svoj specifičan put. Stvaranjem organa države posljednjih godina XVIII vijeka i prvih XIX vijeka Crna Gora je postala privlačnija za zainteresovane pojedince iz nekoliko država Evrope. Stizali su oni u Crnu Goru iz raznih razloga sa određenim političkim ciljevima u svrhu upoznavanja zemlje i njenih ljudi.

Kulturni odnosi Crne Gore sa Srbijom izražavali su se, prije svega, u vezama koje je Sveti Petar imao sa Vukom Stefanovićem Karadžićem i Simom Milutinovićem. Glavna tema njihovih odnosa ticala se najvažnijih utemeljenja i razvitka srpske kulture, u koju je od tog vremena uključivano i crnogorsko narodno stvaralaštvo. Više pisana riječ ljudi istog jezika, zajedničkih tradicija i raznih društvenih institucija naroda u Srbiji, Vojvodini i drugim jugoslovenskim krajevima uticala je manje ili više, na svijest Crnogoraca i Brđana koji su svojom do tada stvorenom i stvaranom usmenom tradicijom već počinjali da otvaraju dosta bogate riznice svoga u ovom obliku čuvanog dragocjenog iskustva.

1818. godine Vuk je od Svetog Petra Cetinjskog tražio da mu pošalje nekoliko narodnih pjesama. Ovaj mu je tada uputio novac za Slovar od „prenumeranata crnogorskih“, a potom i nekoliko junačkih pjesama, koje je Vuk kasnije uzeo u obzir za svoje zbirke. U Crnoj Gori su čitane Vukove knjige narodnih pjesama, zabavnik Danica i Srpske novine, što znači da se u Crnoj Gori za Vukov rad dosta rano znalo. Upotreba narodnog jezika i bogatog leksičkog rada, čiji su karakterističniji izrazi sadržani u Vukovom Riječniku još više su njegovo djelo činili privlačnijim i razumljivijim (Pejović, 1981). Vladika je napisao *Kratku istoriju Crne Gore*, čije se izlaganje o istorijskim zbivanjima završava sa posljednjim decenijama XVIII vijeka (Pavićević, 2004, 161–162).

Značajan doprinos razvoju kulture i prosvjete u Crnoj Gori dao je i fond knjiga stvaran na Cetinju inicijativom Svetog Petra Cetinjskog. Mada, broj onih koji su se njime manje ili više koristili bio je vrlo mali. Knjige njegove biblioteke, različite po tematici, najbolje to dokazuju. Održavanjem veza crnogorsko-brdskog vladara sa istaknutijim pojedincima, prosvjetnim i kulturnim radnicima u jugoslovenskim i drugim zemljama, i boravkom u njima bogatio se i fond knjiga kojima se služio. Pored dijela svjetske književnosti, nauke i filozofije, na nekoliko jezika, nabavljana su i djela svih poznatijih jugoslovenskih književnika. Knjige i listovi najčešće su dobijani iz Beograda, Zagreba, Trsta, Beča i Pešte. U većim količinama povremeno su dobijane i iz Rusije (Pejović, 1981).

Kao prvosvešteno lice Crne Gore i Brda, Sveti Petar Cetinjski je veoma veliku pažnju posvećivao očuvanju manastira i crkava. Svjestan činjenice da su manastiri i crkve narodna i kulturna dobra, on je veoma često apelovao da narod čuva manastire, da ih obnavlja i restaurira. Znao je da su manastiri, iako ne veliki, rasadnici znanja i vjere i da se u njima narod prosvjeđuje.⁴

Popularisanje knjige kao sredstva za širenje vidika ljudima u svim oblastima života, i u uslovima kakvi su bili u Crnoj Gori i Brdima, postojalo je sve nasušnija potreba. Nesumljiv značaj za razvoj kulture i prosvjete u Crnoj Gori imalo je i bogaćenje i zapisivanje narodnog stvaralaštva. Od davnina stvarana i sve više usavršavana riječ o tragovima svoga postojanja i naporima da se na osnovama novih iskustava i znanja uočavaju veće i bolje mogućnosti razvitka i upoznaje kontinuitet sopstvene istorijske ličnosti, kao i obaveze prema sjutrašnjem danu – po sebi je morala predstavljati baštinu kulture i uslov zasnivanja novih vrijednosti, novih komponenata u izgrađivanju pogleda na svijet i život ljudi, koji su nužno postajali svjesni svojih puteva i kretanja i svoje kulturne i druge individualnosti.

4 Uvijek je o manastirima govorio kao o opštenarodnim i vlastitim dobrima. Kada je 1798. godine general Bradi, austrijski upravitelj Boke Kotorske naumio da manastire Stanjevići i Maine pretvori u kasarne, Sveti Petar Cetinjski piše: „[...] Budući vi za pravedno i razložno sudite, ugrabiti naša opštenarodna i vlastita dobra, koja smo ot starine imali i uživali i de smo naše trudi i ne samo sobstvene troške postavili, u toliko sile godištah nego i ot rosijskoga imperatorskoga dvora na sozidanije toga manastira otređena bila ne malaja suma novacah. Mi znamo da u cijelome svijetu nahodi se različitijeh dobrah koja ljudi u drugijem deržavam izvan svojega otečestva slobodno uživaju ie čujemo da bi ona njihova dobra igdje bila takvome sudu podložena, kako što vi naša podložiti namjeravate [...]“. (Milovć, 1987, 116)

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ovaj rad, struktuiran tako da obuhvati ličnost, vrijeme i prosvjetiteljski rad Svetog Petra Cetinjskog, svakako nije mogao imati pretenzije, niti mogućnosti da se obuhvati sva njegova veličina i značaj za Crnu Goru. Bio je on duboko svjestan činjenice da je narodu neophodno prosvjećivanje, da crnogorski narod ne može naprijed bez škole i obrazovanja. Sanjao je on o jednom raširenom sistemu školstva, želio najprije osnovati školu na Cetinju, a zatim i u nekoliko drugih mjesta. Uvijek je isticao da bi sva djeca trebala pohađati škole. Kada se uzmu u obzir sve prilike u Crnoj Gori tog doba, jasno je da je osnovati školu bilo praktično nemoguće. Škola, kao neophodna društvena institucija, ipak ima svoje donekle određeno vrijeme javljanja u razvoju jednog društva. Za nju su potrebni određeni uslovi, određena društvena klima. Međutim, društvena klima kakva je bila u to vrijeme u Crnoj Gori nije bila ni približna onoj u kojoj bi se slobodno mogla osnovati škola i razvijati školstvo, i to iz dva razloga. Na društvenu klimu u Crnoj Gori nadirektnije i najneposrednije su uticali stanja i odnosi u okruženju. U takvim uslovima, gdje je svaki novi dan značio dan borbe za očuvanje slobode i granica zemlje, teško je bilo baviti se nekim drugim pitanjima. Crnogorci su veliki dio svog vremena, snaga i materijalnih dobara ulagali u stalna ratovanja i borbu za slobodu. S druge strane, i unutrašnje prilike u Crnoj Gori su bile izuzetno loše. Trebalo je iskorijeniti krvnu osvetu, uvesti red među plemenima, poštovanje institucija države, podići svijest naroda po pitanjima obrazovanja i škole, ukazati na značaj vladanja čitanjem i pisanjem, te poboljšati materijalne prilike u Crnoj Gori. Mnogo puta se Sveti Petar Cetinjski obraćao ruskom i bečkom dvoru radi davanja materijalne pomoći za osnivanje škole i štamparije. Međutim, tu pomoć nije dobio. Imajući sve to na umu, on se okrenuo riječi, kao jedinom sredstvu kojim je mogao prosvjećivati crnogorski narod i uticati na njega. Njegova pisma, poslanice, pjesme, Stega, te Zakonik su najbolji dokaz za to.

Iza svega onoga što je Petar I govorio i radio, iznosio svoje misli i ideje o prosvjećivanju naroda, stajao je on sam. Mnogobrojne poslanice, pisma, pjesme, poruke, savjeti ne bi imali onu težinu i značaj, kao što je imaju kada znamo da je sve to on dosljedno sprovodio i dokazivao ličnim primjerom. Svojim životom, djelovanjem on je još za života kod naroda zaslužio osobinu sveca, te njegovo posvećenje 1834. godine u narodu nije izazvalo nikakvo iznenađenje, već naprotiv, radost i oduševljenje. Sve što je od svog naroda zahtijevao ticalo se dobrobiti tog istog naroda, njegovog napretka. Čovjeka koji je udario temelje jedne države, dao joj prvi pisani zakon, formirao prve državne institucije, stalnim borbama sa neprijateljem borio se i izborio slobodu naroda, ujedinio razjedinjena plemena, doprinio suzbijanju krvne osvete i bratoubilaštva, putem usmene i pismene riječi prosvjećivao narod, doprinio da se glas o tom narodu pronese kroz čitavu Evropu, ne nazvati ocem tog naroda, bilo bi zaista nepravedno.

PERSONALITY AND ILLUMINATORY WORK OF ST. PETAR OF CETINJE

Saša MILIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Department of Pedagogy,

Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro

e-mail: sasamilic@ac.me

SUMMARY

The purpose of this paper is to examine the crucial contribution of Petar I Petrović Njegoš (later canonized as St. Petar of Cetinje) to the state, civilizational and civil development of the Montenegrin society as well as to look into the links and influences of other states on the historical period of the rule of Petar I. In this paper we use the historical-pedagogical method of research. The historical method was used to establish the facts necessary for the interpretation of significance, thoughts, ideas, personalities and social, historical and cultural circumstances in Montenegro at the time of St. Petar of Cetinje. St. Petar of Cetinje (1748–1830) was a great Montenegrin statesman, politician and diplomat, a high church figure, but also a prominent illuminator, a man of culture and a poet. A lot of attention has been paid to him in research papers. In our opinion, there is a need to analyze and show his personality again, with a special focus on his educational work. Within his enlightenment work, we included: his thoughts and ideas that refer exclusively to education; his aspirations to establish schools and printing presses in Montenegro; and his patriotic, ethical, humanistic, internationalistic and other ideas and thoughts expressed in his letters, epistles, code, poems and other documents. Owing to his work and achievements, he was a very prominent figure in the Balkan and European area.

Keywords: St. Petar of Cetinje, education, epistles, printing presses, poems, law

IZVORI I LITERATURA

- ABO NMCG, FP1** – Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog Muzeja Crne Gore (ABO NMCG), Fond Petra I Petrovića Njegoša (1796–1830) (FP1).
- Milović, J. (1987):** Petar I Petrović Njegoš (pisma i druga dokumenta). Titograd, NIO Univerzitetska riječ.
- Vuksan, D. (1935):** Poslanice Petra I. Cetinje, Narodna knjiga.
- ZOCB** – Zakonik obštī crnogorski i brdski. Cetinje, Fototipsko izdanje CNB „ĐURĐ CRNOJEVIĆ“, 1982.
- Folić, Z. (2009):** Vladika Petar Prvi i brdska plemena. U: Vujošević I. et al. (ur.): Noviji historiografski prilozi o Petru I Petroviću Njegošu. Cetinje, Fondacija “Sveti Petar Cetinjski”, 57–68.
- Jovičević, V. D. (1988):** Državotvorac bez tamnica. Nikšić, NIO Univerzitetska riječ.
- Lekić, D. (1985):** Francuzi o Cnoj Gori u XIX vijeku. Bar, Kulturno-prosvjetna zajednica.
- Luković, M. (2014):** Stočarska privreda kao činilac oblikovanja narodne kulture Srba. U: Radenković, L. (ur.): Srpska narodna kultura između Istoka i Zapada. Beograd, Balkanološki institut SANU, 43–68.
- Marković T. (1982):** Istorija prosvjete i školstva u Crnoj Gori. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Mihailović, B. (1975):** Mitropolit Petar I – Sveti. Cetinje, Cetinjski manastir.
- Pavičević, B. (2004):** Istorija Crne Gore. Knj. 4, Sazdanje crnogorske nacionalne države: 1796–1878. Podgorica, Pobjeda, Istorijski institut Crne Gore.
- Pavičević, B. (2007):** Petar I Petrović Njegoš, Podgorica, CID.
- Pejović, Đ. (1981):** Crna Gora u doba Petra I i Petra II. Beograd, Narodna knjiga.
- Popović, J. (1977):** Blagoslov Svetoga arhanđela Mihaila-Žitija Svetih. Zemun Štamparija „Sava Mihić“.
- Popović, P. (1928):** Ličnost vladike Petra I po francuskim izvorima. Zapis, 2, Cetinje.
- Pavičević, B. (2004):** Istorija Crne Gore. Knj. 4, Sazdanje crnogorske nacionalne države: 1796–1878. Podgorica, Pobjeda, Istorijski institut Crne Gore.
- Tomović-Šundić, S. (2008):** Petar I, vladar crnogorski. Podgorica, CID.
- Stanojević, G. (1975):** Istorija Crne Gore. Knj. 3, Od početka XVI do kraja XVIII vijeka. Titograd, Redakcija za Istoriju Crne Gore.
- Vuksan, D. (1951):** Petar I Petrović Njegoš i njegovo doba. Cetinje, Narodna knjiga.
- Vukmanović, S. (1983):** Karakteri značaj pjesničkog stvaralaštva Petra I Petrovića. Bibliografski vjesnik, 2. Cetinje, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Društvo bibliotekara Crne Gore.
- Vuković, Č. (1963):** Poruke. Beograd, Izdavačko preduzeće „Kosmos“.